

**В І С Н И К
А Г Р А Р Н О Ї
І С Т О Р І Ї**

4-5'2013

Збірник наукових праць

Редакційна колегія:	Editirial board:
В.А. Вергунов (заст. гол. редактора)	V.A. Vergunov (deputy editor-in-chief)
С.В. Віднянський	S.V. Bydnjanskij
М.Ю. Виговський	M.Yu. Vygovskij
Вас. М. Даниленко	Bas. M. Danylenko
О.Ю. Єліна	O.Yu. Yelina
І.В. Жалоба	I.B. Zhaloba
С.М. Живора (відповід. секретар)	S.M. Zhyvora (executive secretary)
М.А. Журба (головний редактор)	M.A. Zhurba (editor-in-chief)
М.В. Зубець	M.V. Zubets
І. Ілчев	I. Ilchev
О.С. Каденюк	A.S. Kadenjuk
Д.В. Карєв	D.V. Karev
В.Ф. Колесник	V.F. Kolesnyk
С.С. Коломієць (заст. гол. редактора)	S.S. Kolomiets (deputy editor-in-chief)
С.В. Корноненко	S.V. Kornovenko
Г.Г. Кривчик	G.G. Kryvchuk
В.І. Кучер	V.I. Kucher
К.І. Левчук	K.I. Levchuk
В.І. Марочко	V.I. Marochko
Н. Мгалоблішвілі	N. Mhaloblishvili
В.П. Михайлюк	V.P. Myhajluk
А.Г. Морозов	A.G. Morozov
О.Ф. Нікілев	A.F. Nikilev
С.С. Падалка (заст. гол. редактора)	S.S. Padalka (deputy editor-in-chief)
П.П. Панченко (заст. гол. редактора)	P.P. Panchenko (deputy editor-in-chief)
О.П. Реєнт	A.P. Rejent
І.М. Романюк	I.M. Romanuk
С.М. Свистович	S.M. Svistovich
О.О. Сушко	A.A. Sushko
О.Є. Тарабрін	O.E. Tarabrin
С.М. Тимченко	S.M. Tymchenko
Ф.Г. Турченко	F.G. Turchenko
А.М. Черній	A.M. Chernij
В.В. Шелепов	V.V. Sheleпов

ISSN 2307-3179

Засновники:

- Національний педагогічний університет ім. М.П. Драгоманова
- Національний університет біоресурсів і природокористування України
- Національна наукова сільськогосподарська бібліотека НААН

*Свідоцтво про
державну реєстрацію
КВ № 19525 – 9325 Р від 13.11.2012 р.*

Макетування та верстка:

С. Живора

Комп'ютерний набір:

В. Козир, Н. Кравченко

Оформлення обкладинки

А. Мельник

Адреса редколегії:

03037, м. Київ,
вул. Освіти, 6, кім. 24.
тел./факс (044) 520-12-05; 527-81-16;
e-mail: visnykai@gmail.com,
kafedra_slovjan@ukr.net;
zhyvora@bigmir.net

Друкується за рішенням:

Вченої ради Інституту історичної освіти НПУ ім. М.П. Драгоманова (протокол № 8 від 17.04.2013);

Вченої ради Природничо-гуманітарного ННІ НУБіП України (протокол № 9 від 23.05.2013);

Вченої ради ННСГБ НААН (протокол № 7 від 28.05.2013).

Підп. до друку 05.06.2013.
Формат 70 x 108 1/16.
Папір офсет. Друк. різогр.
Ум. друк. арк. 28,7. Обл.-вид. арк. 29,4
Наклад 100 прим.

Друк СПД ФО Куц В.М.

*Автори опублікованих матеріалів
несуть повну відповідальність за підбір,
точність наведених фактів, цитат,
економіко-статистичних даних, імен та
інших відомостей.*

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

ВІСНИК АГРАРНОЇ ІСТОРІЇ

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Випуск 4-5

Редакційна колегія випуску:

д-р с.-г. наук, проф., член-кор. НААН Вергунов В.А. (Україна, Київ); д-р іст. наук, проф. Даниленко Вас. М. (Україна, Київ); д-р іст. наук, проф. Журба М.А. (Україна, Київ); д-р с.-г. наук, проф., академік НААН України Зубець М.В. (Україна, Київ); д-р іст. наук, проф. Карєв Д.В. (Республіка Беларусь, м. Гродно); к.і.н., проф. Коломієць С.С. (Україна, Київ); д-р іст. наук, проф. Кучер В.І. (Україна, Київ); д-р іст. наук, проф. Марочко В.І. (Україна, Київ); д-р іст. наук, проф. Падалка С.С. (Україна, Київ); д-р іст. наук, проф., член-кор. НАН України Реєнт О.П. (Україна, Київ); д-р іст. наук, проф. Сушко О.О. (Україна, Київ); д-р іст. наук, проф. Тимченко С.М. (Україна, Київ); д-р філософ. наук, проф. Черній А.М. (Україна, Київ).

Макетування та верстка	С. Живора
Комп'ютерний набір	В. Козир, Н. Кравченко
Оформлення обкладинки	А. Мельник

Підп. до друку 05.06.2013 р. Формат 70x108 1/16
Папір офсет. Друк. різогр.
Ум. друк. арк. 28,7 Обл.-вид. арк. 29,4
Наклад 100 прим.

Друк СПД ФО Куц В.М.

РОСІЙСЬКИЙ КООПЕРАТИВНИЙ РУХ В ПОЛІТИЦІ КОМУНІСТІВ (1918 – 1928)

Розглядаються особливості розвитку кооперативного руху в контексті політики комуністів у 20-х роках ХХ ст., яка характеризувалася чергуванням різких кроків та тактичних відступів щодо підпорядкування і перетворення найбільш чисельної форми самоорганізації російської громадськості на інструмент переходу від дрібної приватної до загальнонаціональної соціалістичної власності.

З переходом до НЕПу у кооперації з'явилися можливості для часткового відновлення самодіяльності, що сприяло покращенню динаміки розвитку сільськогосподарської й споживчої кооперації у нових ринкових умовах. У міру набуття комуністичним режимом в СРСР тоталітарної форми – сталінізму – поглиблюються процеси одержавлення кооперації, її остаточного перетворення у придаток до партійно-державного апарату, набирають завершеного вигляду форми її утилітарного використання.

Ключові слова: комуністична політика, кооперативний рух, споживча кооперація, сільськогосподарська кооперація.

Останнім часом спостерігається обґрунтоване зростання уваги до потенціалу кооперації у вирішенні комплексу соціальних та економічних проблем, породжених ринковими трансформаціями у галузі сільського господарства. Поява можливостей для критичного переосмислення минулого після розпаду СРСР викликала поживлення досліджень, присвячених політиці комуністів у кооперації.

Треба зазначити на початку ХХ століття ліворадикальна частина європейської соціал-демократії (майбутні комуністи) переважно ігнорували кооперативний рух. Її лідери відкидали роль кооперації в розбудові нового соціалістичного чи комуністичного суспільства, і навіть більше – критикували поміркованих соціал-демократів за спроби розглядати її як засіб перетворення суспільних відносин еволюційним безконфліктним шляхом. Проте уже з 1907 р. позиція російських більшовиків щодо споживчої кооперації змінюється: вони розглядають їх завоювання як один із аспектів політичної боротьби та пропаганди ідей класової боротьби. Переломним став Конгрес II Інтернаціоналу в Копенгагені 1910 р., коли два крила соціал-демократії чітко поділились на прихильників використання кооперації як засобу соціалістичної еволюції та розпалювання соціалістичної революції.

Пріоритетною для більшовиків була споживча кооперація, розвиток якої мав завершитись встановленням монопольних позицій у роздрібній торгівлі, а відтак підготувати поступову відмову від товарно-грошових відносин і перехід до системи централізованого розподілу товарів серед населення. Розроблений В. Леніним проект передбачав розбудову на основі кооперативної мережі так званого "загальнонаціонального кооперативу". Усе населення країни зобов'язане було вступити до споживчих товариств. Це мало доповнюватись такими недемократичними принципами, як одержавлення (націоналізація) громадських за формою споживчих кооперативів, моно-полізмом окремо взятих "товариств" на відведеній їм території [1]. Компартійне керівництво відверто демонструвало несприйняття базових кооперативних принципів і насамперед самостійності кооперації, її незалежності від державних структур [2].

Проте, відсутність широкої соціальної бази більшовицького режиму підштовхувала до тимчасового компромісу з найбільш чисельною та впливовою в пореволюційній Росії громадською організацією. В результаті, лідери кооперативного руху погодились на вимогу В. Леніна щодо постачання кооперацією усього населення країни споживчими товарами на однакових умовах, незалежно від того чи були вони її членами. Натомість, згідно із затвердженим Радою народних комісарів РСФСР 12 квітня 1918 року декретом "Про споживчі кооперативні організації", їх відносини з державою залишалися формально договірними, зокрема було збережено внутрішню автономію та демократичні принципи формування членської бази.

Зміцнення власних позицій в кооперативному русі російські комуністи розпочали з робітничої кооперації, яка в серпні 1917 р. організаційно оформилась у Все-російську раду

робітничої кооперації. Уже під час третього її з'їзду в грудні 1918 р., В. Ленін заявив, що "вихід один – злиття кооперації з радянською владою", а Всеросійська Рада робітничої кооперації перетворилася на знаряддя політики РКП(б) у кооперативному споживчому русі країни. В результаті у комуністів з'явилася можливість наступу на незалежну кооперацію з двох боків: шляхом нормативно-правового тиску контрольованого ними державного апарату з метою включення до складу кооперативів "класово близьких" незаможних елементів у містах та селах; а також шляхом використанням робітничих кооперативів, які входили до загальноспоживчих кооперативних об'єднань на місцях. Важливу роль у процесі здобуття домінуючого впливу комуністів у російській споживчій кооперації мали відіграти антидемократичні поста-нови Вищої ради народного господарства щодо позбавлення права голосу у виборах до керівних органів усіх членів, які користувались найманою працею, а також тих хто жив на "нетрудові заходи", займався торгівлею, був священиком, поліцейським. Проте усі ці заходи лише передували вирішальному удару по кооперації навесні 1919 р. [3]

Активізація більшовицького керівництва щодо остаточного підпорядкування кооперації відбулась під час чергового конгресу споживчої "Центроспілки" наприкінці січня 1919 р. Провоканий режимом розкол кооперативного руху на робітничий та "загальногромадянський" не відбувся лише внаслідок переходу до прямого декретування одержавлення споживчої кооперації. На черговому засіданні РНК 27 лютого 1919 р. було ухвалено рішення відмовитись від організаційного виокремлення робітничої кооперації із "Центроспілки" та зосередити увагу на примусовій реорганізації її правління з метою його швидкого і повного опанування комуністами. 20 березня 1919 р., з ініціативи В. Леніна РНК РСРС видала "Декрет про споживчі комуні", яким на уніфіковану з адміністративно-територіальним устроєм систему "кооперації-комуні" було покладено завдання виконання вказівок державних органів [4]. За мережею кооперації на всіх рівнях – від низових осередків до Центральної спілки – встановлювався контроль продовольчого відомства РНК – Наркомпроду. Відповідний пункт забезпечувався введенням до їх правління представників держави із правом "вето" на будь-які рішення. Згідно із березневим декретом РНК, система споживчої кооперації ставилась у тотальну фінансову залежність від держави. Залишки "громадської форми" кооперації скасовувались згідно із пунктом про примусове членство усіх жителів відповідної адміністративної одиниці у створеній на основі злиття усіх розташованих там споживчих товариств – комуні.

Водночас, сільськогосподарська та кустарна кооперації у перші роки після жовтневого перевороту, ігнорувались російськими комуністами. На відміну від споживчої, спроб їх одержавлення вони не робили. Це зумовлювалося, як розгортанням вищезазначеного конфлікту із найбільш "класово близькою" формою кооперації, так і прагненням уникати додаткових конфліктів із об'єднаннями дрібногосподарських верств населення (кустарів та селян). Натомість, в серпні 1918 року в сільськогосподарській кооперації активізувались процеси організаційної консолідації, що завершилися створенням у грудні Всеросійської спілки зі збуту та постачання сільського господарства знаряддями виробництва ("Сількоспілка") та Ради об'єднаної сільськогосподарської кооперації, як ідейного центру селянського кооперативного руху. Більшість членів Ради формувалась "Сількоспілкою" (50% обирались його з'їздом, а ще одного призначено правління), решта делегувалась іншими сільгоспокооперативними центрами [5].

У подальшому, заходи щодо одержавлення сільськогосподарської кооперації здійснювались шляхом її інтеграції до уже опанованої режимом споживчої кооперації. Наприкінці 21 січня 1920 р. було видано декрет РНК РСФСР "Про об'єднання усіх видів кооперативних організацій", яким кооперацію було визнано "кращим технічним апаратом для здійснення державних завдань у галузі розподілу та частково заготівель", і водночас наголошено, що "деякі види кооперації" (мова йшла про сільсько-господарську та кустарно-промислову) досить часто відображають інтереси класових ворогів. Відтак, було ухвалено рішення про злиття сільськогосподарської, кредитної та промислової кооперації із раніше одержавленою споживчою. Замість центрів сільсько-господарської кооперації із переданих

Центроспілці усіх видів селянських коопера-тивів було створено окрему Сільськогосподарську секцію. 1 червня 1920 р. Головний комітет у кооперативних справах Наркомпроду ухвалив відповідну постанову. Партійні інструкції на місцях про роботу в сільськогосподарські кооперації наступним чином визначали завдання цього кроку: щоб об'єднання заможних селян в сільському госпо-дарстві та кустарній промисловості припинили своє існування і злились із губерн-ськими спілками (секціями) Центросоюзу. На партійні організації на місцях покладалося завдання сприяти підпорядкуванню різних видів сільськогосподарських та промислових кооперативів спілкам споживчих товариств.

З переходом до НЕПу, кооперація стала розглядатися у фокусі її використання, як інструменту партійно-державної політики у збуто-постачальницькій галузі у нових ринкових умовах. В. Ленін спробував адаптувати до соціалістичних реалій коопера-тивістську ідею всезагального кооперування. Однак, на відміну від кооперативістів, які вбачали наслідком всеохоплюючої системи кооперації – особливий "кооперативний лад", лідер російських комуністів, розраховував, що в умовах політичної диктатури однієї партії, всезагальне кооперування вдасться використати для переходу від дрібної приватної до загальнонаціональної соціалістичної власності. За цих обставин, весною 1921 р. кооперація отримала можливості для повернення до своїх принципів економічної діяльності. Відбулося зовнішнє відновлення окремих кооперативних центрів, що мали символізувати розширення можливостей для громадської активності. Декрет РНК "Про споживчу кооперацію" від 7 квітня 1921 р. повернув їй право закупівельно-збутової діяльності. Декретами РНК РСФСР від 7 липня та 16 серпня 1921 р. "Про промислову кооперацію" та "Про сільськогосподарську кооперацію" відповідно, проголошувалось відновлення організаційної самостійності означених видів кооперації. Впродовж недовгої доби кооперативний рух європейських радян-ських республік репрезентували (окрім українського) наступні російські та білоруські центри: "Центроспілка", "Белкоопспілка", "Сількоопспілка", "Всекопромспілка", "Белкустпромспілка", "Всекоопбанк" та центри малочисельних видів кооперації [6].

Водночас, прагнення комуністичної партії обмежити самостійність відновле-них кооперативних об'єднань, поширити свій вплив в органах управління лише поси-лилось. Постанови пленумів ЦК РКП(б) були головним керівництвом для дій "вибор-них" органів останньої. Не поспішали відмовлятися більшовики й від ідеї "загально-національного кооперативу". Наприклад, в травні 1922 р. В. Ленін у відповідь на звер-нення голови Центроспілки Л. Хінчука щодо можливості добровільного членства заявив: "Кооперація має залишитися обов'язковою в сенсі членства. Це нам потрібно для майбутнього" [7]. Лише 24 вересня 1923 р. пленум ЦК РКП(б), розглянувши по-дані ЦВК і РНК проекти постанов по споживчій кооперації, ухвалив рішення про реформування її роботи. Вперше від часу "комуністичного штурму" було визнано переваги добровільного членства. Комуністичне керівництво країни змушене було кон-статувати, що в умовах динамічних міграцій населення збереження обов'язковості "приписки" усього населення окремих територій до визначеного товариства неодмінно зумовлювало б появу "мертвих душ", обмеженість масштабів реального кооперування населення країни. Рішення Центрального комітету партії було оперативно імплемента-товане під час чергової, дев'ятої сесії Центроспілки [8].

У зв'язку із відносним "роздержавленням" кооперації та зростанням її ролі в житті країни механізми її контролю з боку компартії зазнали певної трансформації. Створена 1921 р., спеціальна партійна комісія, що займалася питаннями коопе-ративного будівництва була в квітні наступного року реорганізована у Постійну коопе-ративну нараду при ЦК РКП(б). Цим органом регулярно фіксувалася інформація про особливості розвитку кооперативного руху в країні. Найбільш насиченою партійними кадрами, у 1920-х рр., залишалась російська споживча кооперація. Попри певне послаблення присутності комуністів серед членів Правління Центросоюзу, до РКП(б) належали 2/3 його складу. Близько 10% складали комуністи серед усіх співробітників апарату. Щоправда комуністи мали більшість лише у правліннях губернських спілок. Що ж стосується первинних об'єднань, то вони, як і раніше, залишалися під конт-ролем так званих "старих

кооператорів". Подібний стан пояснювався відсутністю комуністичних функціонерів у середовищі досвідчених кооператорів. Ще менш значною була частка комуністів у керівних органах сільськогосподарської кооперації. Навіть, за даними на 2 грудня 1924 р., відсоток насиченості комуністами сільського кооперативного апарату у більшості районів не перевищував 15-20%. Відтак, у 1925 р. для роботи в сільськогосподарській кооперації було спрямовано 1,7, а потім ще 4 тис. комуністів і 2 тис. комсомольців [9].

Санкціонувавши відновлення кооперації дрібновласницьких верств населення, російські комуністи зіштовхнулися із проблемою забезпечення власного впливу в ній. На Установчому з'їзді Всеросійської спілки сільськогосподарської кооперації, що проходив 20-24 серпня 1921 р., до складу правління і ради були обрані у переважній більшості авторитетні "старі" кооператори, що виступали за вихід із під партійно-державного контролю, відновлення повної самостійності російського кооперативного руху [10]. Поміж іншим це пояснювалось тим, що на момент його скликання не було завершено процес ліквідації так званої Сільськогосподарської секції "Центроспілки" внаслідок чого право вирішального голосу отримали лише 7 делегатів від тих об'єднань сільськогосподарської кооперації, а 5 представників регіональних секцій Сільгоспсекції Центроспілки користувались лише дорадчим голосом. За цих умов більшовицьке керівництво прагнуло зміцнити свої позиції в керівних органах шляхом делегування представників державних органів. 22 серпня 1921 р. заступник наркома землеробства І. Теодорович від імені колегії НКЗ висунув вимогу про надання відомству 2 місць у правлінні. Проте відповідний ультиматум було відхилено. В результаті до правління представники НКЗ так і не увійшли. Проте, згідно із декретом від 17 травня 1921 р., яким санкціонувалось відновлення сільськогосподарської кооперації, затвердження її статуту ВЦВК потребувало попередньої візи Наркомзему. За цих обставин, недосягнення компромісу із цією державною структурою загрожувало самій можливості відновлення функціонування сільськогосподарської кооперації.

Результатом переговорів, з цього приводу стало бажане для режиму введення двох представників відомства (А. Лежава та П. Месяцев) до складу ради "Сільсь-коспілки" (складалася із 17 членів). Під час наступного з'їзду в жовтні 1922 р. комуністам, використовуючи методи адміністративного тиску вдалося довести частку делегатів від РКП(б) до 40% (на серпневому 1921 р. їх було лише 3%). Головним чином, цьому сприяло делегування великої кількості представників нечисленних "виробничих кооперативів". В результаті, у правлінні з 10 членів 4 були комуністами, а в Раді з 27 членів – 12 [11]. Уже в 1923 р. в правлінні "Сільськоспілки" половина членів була більшовиками. У наступному році – уже більшість. Подібна тенденція спостерігалася і в інших виборних органах сільськогосподарської кооперації, де частка комуністів у 1924 р. перевищила 60% [12]. В результаті уже під час другого з'їзду уповноважених, що проходив 22-27 лютого 1924 р., президію очолював, згаданий нами вище, функціонер Наркомзему І. Теодорович, а серед її членів фігурували такі комуністи, як П. Месяцев, А. Анцелович (голова Всеробітземлісу), А. Лежава (Нарком внутрішньої торгівлі), тощо. До складу "почесної президії" було обрано далеких від кооперації партійно-державних функціонерів, таких як М. Калінін, Л. Каменев, А. Смирнов (Нарком землеробства), О. Риков, А. Цюрупа.

Поява можливостей для відновлення самодіяльності, поєднанні із преференціями, які надавалися державою кооперації, порівняно із приватною торгівлею, сприяли її динамічному розвитку впродовж НЕПу. Зокрема, споживча її форма, на яку режим покладав завдання підготовки до усупільнення торгівлі до середини 20-х років (на 1925-1926 господарчий рік) контролювала 39% усього товарообігу в СРСР. Загальний обсяг кооперативної торгівлі сягнув 6,9 млрд. крб. До 1 жовтня 1926 р. до "Центроспілки" входили кооперативи із загальною чисельністю пайовиків у 11,4 млн. осіб [13]. На відміну від міста, де поряд із кооперативною торгівлею поступово впроваджувалась безпосередньо державна торгівельна мережа, на селі споживчій кооперації відводилась головна роль у витисканні приватного підприємництва. Частка кооперованих нею селянських господарств за результатами 1925-1926 господарчого року сягнула 24,5%, зокрема в Росії – 25,3%, Білорусі

– 21,7%. Водночас, режим док-ладав адміністративних зусиль для пришвидшеного розвитку споживчої кооперативної мережі у аграрних регіонах. Так, у Білорусі за рік (з 1.10.1925 до 11.10.1926) чисельність членів в сільській мережі "Центроспілки" зросла на 43%, пайового капіталу – на 91% [14]. За рахунок активного обслуговування некооперованого населення було досягнуто майже двократне зростання товарообігу споживчої кооперативної мережі Білорусі (120 млн. крб. у 1925-1926 рр. проти 63 млн. крб. у 1924-1925 рр.) [14].

У другій половині 1920-х рр. в СРСР процес швидкого, проте зазвичай фор-мального зростання членської бази споживчої кооперації, тривав. Якщо у 1927 р. було кооперовано 16 млн. осіб, то у 1928 р. уже 22,7 млн. При цьому, щоправда, виперед-жаючими темпами розвивалась споживча кооперація України. Російська та білоруська значно повільніше. Так, у 1927-1928 рр. ріст кількості членів по СРСР склав 42%, Україні – 45%, натомість у Росії – 40%, а Білорусі – 13%. Серед членів споживчої кооперації уже домінувало сільське населення. Так, у жовтні 1928 р. воно налічувало 13,7 із 22,7 млн. При цьому лише за два роки (10.1926 по 10.1928 р.) чисельність селян, залучених у систему споживчої кооперації, зросла майже вдвічі з 7,26 до 13,72 млн. (на 90%). В результаті, станом на кінець 1928 р. частка охопленого нею селянства сягнула в РСФСР 55%, а БСРР – 40,3%. У контексті партійних пріоритетів серед залучених до споживчої кооперації селян, непропорційну частку складали малозаможні. Серед залучених за цей час 6,46 млн. членів їх налічувалося 2,4 млн. (майже 40%) [6].

За умов зміцнення позицій споживчої кооперації у роздрібній торгівлі, дер-жава, що далі, то більше розглядає її, як потенційного донора запланованих соці-алістичних перетворень у промисловості. Фінансове відомство СРСР не лише розпо-чало у 1925 р. забирати надані раніше 22 млн. крб. довгострокових кредитів, але й зменшило щорічні асигнування "Центроспілки" у 2,5 рази (з 25 до 10 млн. крб.). Мас-штабність означених сум стає зрозумілою з огляду на розміри капіталів споживчої кооперації, що обмежувались 470 млн. крб. При цьому, за 1925-1926 рік пайові внески членів склали 45 млн. крб. Ще 15 млн. були залучені у вигляді вкладів сільського населення [13]. З 1928/29 фінансово-економічного року рішенням РНК СРСР було ухвалене рішення про збільшення податкового навантаження та споживчу кооперацію. Прибутковий податок зріс майже вдвічі (з 12 до 20%) [17].

З перших років НЕПу динамічно розвивалася сільськогосподарська кооперація СРСР. Якщо влітку 1921 р. налічувалось менше 600 сільськогосподарських коопера-тивів, то вже до початку 1922 р. їх чисельність зросла у 20 разів (12 тис.), а до липня 1922 р. досягнула 19273 кооперативів. Якщо на 1 січня 1923 р. в об'єднаних "Сільсь-коспілці" кооперативах нараховувалося 2,2 млн. членів, то через 1,5 роки (1 липня 1925 р.) – 3,9 млн. [18]. В умовах підпорядкування "Сільськоспілки" компартійному контролю, відбулося й зміцнення її позицій в російській сільськогосподарській кооперації. Так, влітку 1923 р. поза об'єднанням залишалися лише 38 із 345 різно-рівневих регіональних та спеціальних спілок [19]. Якщо, кількість кооперованих сільськогосподарською кооперацією членів у другій половині 1922 р. скоротилася на 206 тис. (з 2,4 до 2,2 млн.), то об'єднаних в системі "Сільськоспілки" зросла на 320 тис. (з 1,85 до 2,17 млн.). Випереджаючими темпами йшло зростання чисельності сільсько-господарських кредитних товариств (з 7,2 тис. на 1 липня 1924 р. до 12 тис. на 1 липня 1925 р.). При цьому, загальна чисельність товариств по країні зросла лише на 4000 (з 25 до 29 тис.). Все це було наслідком широкого розмаху селянської ініціативи на місцях. Так, в умовах стабільності карбованця пересічний баланс кожного товариства зріс із 12 до 30 тис. крб. (у 2,5 рази) за рік (з 1 липня 1924 р. – по 1 липня 1925 р.) [18].

В 1926-1927 господарчому році чисельність кооперативних селянських господарств зросла з 7,3 до 10 млн., а чисельність товариств з 66 до 79,3 тис. До початку 1928 р. система сільськогосподарської кооперації замкнула на собі 63% усього постачання села технікою та знаряддями виробництва, а також заготівлю 100% цукрового буряка, 97,2% бавовни, 93,1% тютюну, 65,6% вовни, масла – 71,8%, м'яса – 48,4%, яєць – 52,1%, 44,6% льону [20]. Проте, найбільш швидкими темпами, з огляду на партійні пріоритети, зростали виробничі кооперативи. Їх чисельність до 1 жовтня 1927 р. сягнула 20,9 тис. (26% усіх кооперативів), а

за наступні півроку (до 1 травня 1928 р.) зросла до 33 тис. Прикладом швидкого росту чисельності селян-ських кооперативів може слугувати Білорусь, де з 69 товариств на початку 1922 р. їх кількість зросла до 919 на початку 1925 р. [9]. У подальшому спостерігались ще більш швидкі темпи кооперування білоруського селянства. Так, якщо на початок 1925 р. його частка складала лише 7,4%, то уже до 1 жовтня 1927 р. вона зросла до 36% (286 тис. господарств), а на 1 липня 1928 р. – 46% (370 тис. сільських господарств). На 1 жовтня 1927 р. чисельність товариств досягнула 1273 та продовжувала зростати до 1 липня 1928 р. і склала 2747 товариств. Найшвидшими темпами зростали такі інноваційні форми кооперування як машинні та меліораційні товариства (на 274 та 285% відпо-відно) [22]. Як і в решті країн, кооперація була переважно середняцькою (56,2% членів), заможне селянство не перевищувало 8,3%. Все це свідчило про її обслуго-вування потреб найширших верств тогочасного білоруського суспільства, яку складало селянство [22]. Якщо у 1923/1924 році товариства Білорусі видали 103 тис. крб. кредитів, то у 1925-1926 – 799 тис., а у 1926-1927 рр. – 1,876 млн. У цій частині кооперації спостерігалась навіть більша частка середняків – 62,5% і значно менша заможних – 2,9%. У зв'язку з цим, компартійний режим прагнув посилити присутність у її складі класово близьких мало заможних верств. В жовтні 1925 р. пленум РКП(б) ухвалив рішення про вжиття комплексу заходів для зміни соціального складу селян-ської кооперації в країні. Зокрема, було визначено низку преференцій, спрямовану на залучення мало заможних селян (пільгові умови внесення внесків і паю, розширення та полегшення умов кредитування. Уже в 1926/1927 році на підтримку залучення до кооперації бідноти було асигновано 4 млн. крб. із державного бюджету [23].

У міру набуття комуністичним режимом в СРСР найбільш одіозної форми – сталінізму – нехтування принципами організаційної автономності кооперативного руху набуває нових масштабів. В червні 1927 р. Політбюро ЦК РКП(б) ухвалило постанову "Про об'єднання сільськогосподарської кооперації", згідно з якою було утворено Союз спілок сільськогосподарської кооперації, до якого мали увійти усі спеціалізовані центри: республіканські і обласні спілки, а також кредитні спілки. Лише для формальної імплементації такого кроку було запропоновано зібрати з'їзд сільськогосподарської кооперації країни "з обмеженим представництвом в 150-200 осіб". 11 липня 1927 р. відповідний з'їзд було скликано, який слухняно імплементував ухвалене РКП(б) рішення [1]. Як наслідок, до 30-х років російська кооперація, що зазнала деформації, зберегла лише назву. Вона перестала в повному та точному розумінні відповідати визначенню "кооперація" [25]. Сталінське керівництво вважало, що кооперативи та кооперативні спілки "заражені" так званою "виробничою демократією", а відтак підлягають одержавленню зі збереженням лише кооперативного антуражу. Першим кроком до одержавлення кооперативної сільськогосподарської кооперації можна вважати трансформацію до певної міри демократичної "Сільс-коради" в Спілку спілок сільськогосподарської кооперації, до якої було включено і колгоспи. Водночас функції кредитної та страхової кооперації у цей час перебрали на себе державні установи: Центральний сільськогосподарський банк та Держстрах. Все супроводжувалось встановленням "загального керівництва" заготівельною, постачаль-ницькою та збутовою діяльністю сільськогосподарської кооперації народним коміса-ріатом внутрішньої торгівлі. При цьому, уся діяльність сільськогосподарської кооперативної підприємствувалась загальній системі Держплану СРСР. Спроби відомих кооператорів на кшталт А. Чайнова, Н. Кондратьєва, Н. Макарова, С. Маслова та інших про-тидіяти подальшому одержавленню селянських господарств під вивіскою "поглиблення кооперації" у формі колективізації зазнали жорсткої критики, а самі ці кооператори потрапили у лабеті репресивної системи сталінського тоталітарного режиму [26].

Починаючи із кінця 1926 р. розпочалося масове зміщення кваліфікованих кадрів із середовища "класово ворожих" елементів. Спочатку вони понижувались на посаді (з голів на замів, з членів виборних органів у кандидати), а потім взагалі пере-водились на звичайну роботу або й звільнялися із кооперації. Кооперація, по суті, втратила працездатні органи управління. Натомість вакансії виявились зайняті людьми ладними виконувати будь-які

директиви [1]. Партійні функціонери були схильні пояснювати "протириччя між господарчим і фінансовим ростом кооперативних органі-зацій незадовільністю їх проведенням класової лінії" складом кооперативних кадрів у низових та середніх ланках кооперації. Спеціально проведена за рішенням ЦК ВКП(б) перевірка працівників сільськогосподарської та споживчої кооперації виявила "недос-татню" частку робітничо-селянського прошарку. Натомість, критику викликав факт значної частки службовців у середніх ланках кооперації (68% – сільськогосподарська та 73% – споживча) і заможного селянства з низової мережі. Хоч, за результатами перевірки компартійна верхівка змушена була визнати кричущу непрофесійність низки комуністів у кооперації та констатувало, що "значну частину партійців довелося при перевірці зняти за діловими якостями", втім курс на заміну кооперативного апарату комуністами було продовжено. Ситуацію, за якої комуністи, становлячи 38,6% співробітників кооперації, складала серед голів правління 72,4%, а серед інструкторів – 38,4%, було оцінено як недостатньо задовільну [27].

Восени 1928 р. компартійне керівництво ініціювало проведення спеціальної перевірки складу працівників кооперації. Її результатами стало виявлення 14% "класо ворожих" та "розклавшихся" елементів у низових та середніх ланках кооперації [7]. На виконання жовтневої (1928 р.) інструкції ЦК ВКП(б) про "Перегляд груп біднот" керівництво Союзу спілок опублікувало в листопаді звернення до сільськогоспо-дарських кооперативних центрів і спілок "Про участь сільськогосподарської кооперації в огляді груп бідноти". Ставилась вимога негайного створення організованих "груп бідноти" у складі правлінь, ревізійних комісій, рад кооперативів всюди, де їх не менше трьох осіб. Якщо до початку політики суцільної колективізації серед колективних господарств (на 1 червня 1928 р. об'єднували лише 1,7% селян) домінували Товариства зі спільної обробки землі (60%), то в 1930 р. частка артільей серед них сягнула 74%, а 1931 – 92%. Частка колективізованих селянських господарств у 1930 р. зросла до 23,6%, в 1931 – до 52,7%, а 1932 – до 61,5%. Водночас 75,6% площ посівів у 1932 р. уже оброблялися колгоспами. Хоч колгоспи в офіційній політиці подовжували розглядатися як кооперативи, однак фактично вони ними не були. Насамперед, було порушено ключовий принцип кооперації – добровільного членства [23]. 24 вересня 1930 р. ЦК ВКП(б) в циркулярному листі розкритикувало спроби "підмінити організацію артільей сільськогосподарськими кооперативними товариствами". Якщо, вони десь залишаються "внаслідок слабого колгоспного руху", то ставилась вимога їх "переростання в колгоспи" [29].

Здійснення більшовицьких експериментів у сільському господарстві, розгром залишків громадської ініціативи та масові чистки кадрів у селянській кооперації призвели до катастрофічного становища із забезпеченням працівниками одержавленої кооперації. Однак, цькування та переслідування кооперативних кадрів продовжувались і у подальшому. Спостерігаються факти зневажливого ставлення до пайовиків. Під-сумки розвитку споживчої кооперації країни до кінця 20-х років були дуже супе-речливими. Станом на жовтень 1929 року в споживчій кооперації налічувалося 33 млн. членів, товарообіг сягнув 19,3 млрд. крб., що складало 57,% від усього по країні. Порівняно зі станом кооперації напередодні Першої світової війни, коли через неї реалізовувалось менше 7% усього товарообігу в країні це видавалося великим досяг-ненням. Проте, це був лише зовнішній бік справи. Зімкнулись напрямки руйнування кооперації – підміна реального контингенту обслуговування, деформація коопера-тивних принципів і функцій, злам організаційної структури. Тоталітарна система, підпорядкувавши кооперацію в ідейно-політичному, організаційному та фінансовому відношенні, маніпулювала нею як маріонеткою, змушувала її через розставлених на ключових позиціях в ній своїх представників беззаперечно проводити в життя директиви, що спускалися згори [1].

В умовах поглиблення процесів одержавлення кооперації набирають завершеного вигляду потворні форми її утилітарного використання, підміни її природніх функцій служити інтересам своїх членів на знаряддя їх визиску. Щодоалі, то більша роль у цьому контексті надається використанню апарату кооперації для викачування коштів зі своїх членів шляхом долучення до позичкових кампаній, що здійснювались режимом [30]. Водночас, її

перетворення у механізм дозованого, вкрай обмеженого розподілу найнеобхідніших для населення в умовах форсованої індустріалізації та мілітаризації споживчих товарів. У відповідь відзначалося інди-ферентне ставлення формальних членів сільських споживчих "товариств" (сільпо). Не отримуючи жодних переваг в умовах одержавлення та "все загальності" кооперації, вони її. Архівні документи містять інформацію про те, що "члени кооперативу по ліній сільпо протягом останніх років ніяких переваг не мають. Кооперативною книжкою ніхто не цікавиться. Тому багато хто не знає, де знаходиться їхня книжка. Надзвичайно важко скликати збори пайовиків. Кажуть, що пайова книжка втратила своє значення, і люди йдуть на ці збори не як пайовики, а просто як громадяни того чи іншого села". За цих умов кооперативна мережа виступала донором для інших форм постачання населення. За результатами обстеження кооперації весною 1930 року НК РСІ було взято курс на "повсюдну ліквідацію низової кооперативної мережі" [2].

Як бачимо, попри чергування більш різких кроків та тактичних відступів, політика комуністів у російському кооперативному русі після жовтневого перевороту була спрямована на підпорядкування найбільш чисельної форми самоорганізації російської громадськості, перетворення її на інструмент вирішення комплексу внутрішньополітичних завдань. Відповідний курс, щодо кооперативного руху, при-родно викликав опір його керівництва, сприяв зростанню антибільшовицьких наст-роїв у середовищі кооперованої громадськості. У відповідь правляча партія пере-ходила до бруталного тиску із використанням важелів державного апарату. З пе-реходом до НЕПу у кооперації з'явилися можливості для часткового відновлення самодіяльності, проте, вона лімітувалася соціально-економічною діяльністю. Коо-перативний рух, як суспільно-політичне явище навпаки став об'єктом посиленого тиску та втручання з боку комуністичної партії, яка активізувала зусилля щодо його внутрішнього підпорядкування. З цією метою масово застосовувались втручання у виборчий процес під час проведення загальнонаціональних кооперативних конгресів, а самі вони шляхом виставлення ультимативних вимог змушені були ухвалювати потрібні режиму рішення. Відтак, уже в перші роки непу усі керівні органи були перебрані делегованими компартією емісарами, що не володіли достатнім рівнем компетентності та професіоналізму. Їх завданням було визначено просування партійного впливу в глибину місцевих організацій, а відтак руйнацію залишків кооперативної форми самоорганізації російського суспільства.

1. *Файн Л.Е.* Отечественная кооперация: исторический опыт. – Иваново, 1994. – С. 120-121.
2. *Кабанов В.В.* Кооперация, революция, социализм. – М.: Наука, 1996. – С.117.
3. *Справки по истории и организации потребительской кооперации в Советской России (1919) // Российский государственный архив экономики (РГАЭ).* – Ф. 533. Оп. 1. Спр. 1. 59 арк.
4. *Декреты Советской власти.* – Т.4: 10 ноября 1918 – 31 марта 1919. – М.: Политиздат, 1968. – 731 с.
5. *Материалы съезда уполномоченных кооперативных союзов по учреждению Всероссийского союза сельскохозяйственной кооперации и "Сельскосоюз" за 20-24 августа 1921 года (20 августа – 24 августа 1921 г.) // РГАЭ.* – Ф. 4106. Оп. 42. Спр. 2. 261 арк.
6. *Вся кооперация СССР. Ежегодник для кооперативов и хозяйственников / Под ред. Д.Бейко, А.Кисина, С.Комиссарова и др. Отв. ред. М.Кантор.* – М.: Изд. газ. Кооперативная жизнь, 1929. – 1172 с.
7. *Панарин А.А.* Эволюция кооперации на Дону и Северном Кавказе в 1921 – 1929 гг. – Армавир: Редакционно-издательский центр АППУ, 2004. – 352 с.
8. *Дмитренко В.П.* Партия и кооперация / Л.Ф. Дмитренко, Л.Ф. Морозов, В.И. Погудин. – М.: Политиздат, 1978. – 296 с.
9. *Серова Е.В.* Сельскохозяйственная кооперация в СССР. – М.: ВО "Агропромиздат", 1991. – 160 с.
10. *Минин А.А.* Сельскохозяйственная кооперация и экономика страны // *Вестник сельскохозяйственной кооперации.* – 1923. – № 21-22. – С. 9-14.
11. *Протоколы заседаний правления Сельскосоюза с 2 января – 30 декабря 1922 г. Копии (2 января – 30 декабря 1922 г.) // РГАЭ.* – Ф. 4106. Оп. 42. Спр. 7. 128 арк.
12. *Обзор отдела о руководящих кадрах кооперации, справки и сводки Центросоюза о работе учетно-распределительского отдела, о персональном составе ответственных работников кооперативных органов, списки членов партии, направленных в 1923 году на усиление местных кооперативных органов; материалы о работе кооперативно-хозяйственной комиссии месткома секретариата ЦК РКП(б) // РГАЭ.* – Ф. 484. Оп. 19. Спр. 595. 307 арк.
13. *Фикс А.* Итоги XVII сессии Совета Центросоюза // *Кооперативная жизнь.* – 30 сьнежня 1926. – № 24 (42). – С.24-25.

14. Некоторые итоги работы потребкооперации БССР за 1925-1926 хозяйственный год // Кооперативная жизнь. – Двухтидневный кооперативно-экономический журнал. – Орган центрального кооперативного совета БССР. – Минск, 30 октября 1926. – № 22 (40). – С. 45-46.
15. Бухтияров П.А., Илларионов Л.П. От сельской лавки до универмага. – Челябинск: "Кооператор", 1974.
16. Сільськогосподарська кооперація СРСР (за матеріалами обслідування на 1 липня 1925 р.) // Сільський господар. – 1925. – № 19-20. – С. 74-75.
17. XI сессия Совета Сельскосоюза // Вестник сельскохозяйственной кооперации. – 1923. – № 21-22. – С. 4-8.
18. К сессии Совета Союза союзов // Сельскохозяйственная кооперация. – Издание союза союзов сельскохозяйственной кооперации. – 1928. – № 13. – С. 3-5.
19. Сільськогосподарська кооперація Білоруської СРР // Сільський господар. – № 25. – № 17-18. – С. 80-81.
20. Аксютыч Н. Сельско-господарчая кааперацыя ў БССР за адзінаццаці годзья кастрычнікавае рэвалюцыі // Шлях кааперацыі: Штомесячны Бюлетень. Кааперацыйных у экстраў БССР пры ўдзеле Бельсельбанку і Ўсекабанку. – Минск, 1928. – № 12-13 (72-73). – Кастрычнік-лістапад. – С. 11-15.
21. Титаев В.Н., Петров В.В., Бородин И.Ф. Теория и история кооперативного движения. – Энгельс, 2002.
22. Сельскохозяйственная кооперация. – М.: Наука, 1997. – 256 с.
23. Яковлев А. За улучшение кооперативной работы (к итогам проверки кооперативных кадров) // Сельскохозяйственная кооперация. – № 21. – С. 9-11.
24. Никонов А.А. Спираль многовековой драмы: аграрная наука и политика России // Наука и жизнь. – 1996. – № 7. – С. 18-26.
25. Спажкооперацыя, на перадавыя пазыцыі рэалізацыі пазыкі // Кооперацыя Б.С.С.Р. – 1931. – № 7. – С. 4-5.

References

1. Fayn L.E. Otechestvennaia kooperatsiya: istoricheskiy opyt. – Ivanovo, 1994. – S. 120-121.
2. Kabanov V.V. Kooperatsiya, revoliutsiya, sotsyalizm. – M.: Nauka, 1996. – S.117.
3. Spravki po istorii i organizatsyi potrebitelskoy kooperatsyi v Sovetskoy Rossii (1919) // Rossiyskiy gosudarstvennyy arhiv ekonomiki (RGAE). – F. 533. Op. 1. Spr. 1. 59 ark.
4. Dekrety Sovetskoy vlasti. – T.4: 10 noyabria 1918 – 31 marta 1919. – M.: Politizdat, 1968. – 731 s.
5. Materialy sezda upolnomochennykh kooperativnykh soiuзов po uchrezhdeniyu Vserossiyskogo soiuza sel'skokhoziaystvennoy kooperatsyi i "Selskосоиuz" za 20-24 avgusta 1921 goda (20 avgusta – 24 avgusta 1921 g.). // RGAE. – F. 4106. Op. 42. Spr. 2. 261 ark.
6. Vsyа kooperatsiya SSSR. Ezhegodnik dlia kooperativov i hoziaystvennikov / Pod red. D.Beyko, A.Kissina, S.Komissarova i dr. Otv. red. M.Kantor. – M.: Izd. gaz. Kooperativnaya zhizn, 1929. – 1172 s.
7. Panarin A.A. Evoliutsiya kooperatsyi na Donu i Severnom Kavkaze v 1921 – 1929 gg. – Armavir: Redaktsyonno-izdatelskiy tsentr APPU, 2004. – 352 s.
8. Dmitrenko V.P. Partiya i kooperatsiya / L.F. Dmitrenko, L.F. Morozov, V.I. Pogudin. – M.: Politizdat, 1978. – 296 s.
9. Serova E.V. Selskokhoziaystvennaia kooperatsiya v SSSR. – M.: Agropromizdat, 1991. – 160 s.
10. Minin A.A. Selskokhoziaystvennaia kooperatsiya i ekonomika strany // Vestnik sel'skokhoziaystvennoy kooperatsyi. – 1923. – № 21-22. – S. 9-14.
11. Protokoly zasedaniy pravleniya Selskосоиuzа s 2 yanvaria – 30 dekabria 1922 g. Kopii (2 yanvaria – 30 dekabria 1922 g.) // RGAE. – F. 4106. Op. 42. Spr. 7. 128 ark.
12. Obzor otdela o rukovodiashchikh kadrakh kooperatsyi, spravki i svodki Tsentrosoiuzа o rabote uchetho-raspredeletelskogo otdela, o personalnom sostave otvetstvennykh rabotnikov kooperativnykh organov, spiski chlenov partii, napravlennykh v 1923 godu na usilenie mestnykh kooperativnykh organov; materialy o rabote kooperativno-hoziaystvennoy komissii mestkoma sekretariata TsK RKP(b) // RGAE. – F. 484. Op. 19. Spr. 595. 307 ark.
13. Fiks A. Itogi XVII sessii Soveta Tsentrosoiuzа // Kooperatsyinae zhyts'tsye. – 30 s'nezhnia 1926. – № 24 (42). – S.24-25.
14. Nekotorye itogi raboty potrebkooperatsyi BSSR za 1925-1926 hoziaystvennyy god // Kooperatsyinae zhyts'tsye. – Dvukhtydnyevy kooperatsyina-ekonomichny chasopis. – Organ tsentralnaga kooperatsyynaga savetu BSSR. – Mensk, 30 listopada 1926. – № 22 (40). – S. 45-46.
15. Bukhtiyarov P.A., Illarionov L.P. Ot selskoy lavki do univermaga. – Cheliabinsk: "Кооператор", 1974.
16. Silskohospodarska kooperatsiia SRSR (za materialamy obsliduvannia na 1 lypnia 1925 r.) // Silskiy gospodar. – 1925. – № 19-20. – S. 74-75.
17. XI sessiya Soveta Selskосоиuzа // Vestnik sel'skokhoziaystvennoy kooperatsyi. – 1923. – № 21-22. – S. 4-8.
18. K sessii Soveta Soiuzа soiuzov // Selskokhoziaystvennaia kooperatsiya. – Izdanie soiuzа soiuzov sel'skokhoziaystvennoy kooperatsyi. – 1928. – № 13. – S. 3-5.
19. Silskohospodarska kooperatsia Biloruskoi SRR // Silskiy gospodar. – № 25. – № 17-18. – S. 80-81.
20. Aksyuchyts. Selska-gospadarchaya kaaperacyia ў BSSR за адзін адзінаццаці годз'дзя кастрычнікавае реваліуцыі // Шліях кааперацыі: Штомесіахны Біюлетен. Кааперацыіных у экстраў BSSR пры ўдзеле Бельсельбанку і Ўсекабанку. – Менск, 1928. – № 12-13 (72-73). – Кастрычнік-лістапад. – S. 11-15.

21. Titaev V.N., Petrov V.V., Borodin I.F. Teoriya i istoriya kooperativnogo dvizheniya. – Engels, 2002.
22. Selskokhoziaystvennaia kooperatsiya. – M.: Nauka, 1997. – 256 s.
23. Yakovlev A. Za uluchshenie kooperativnoy raboty (k itogam proverki kooperativnykh kadrov) // Selskokhoziaystvennaia kooperatsiya. – №21. – S. 9-11.
24. Nikonov A.A. Spiral mnogovekovoy dramy: agrarnaya nauka i politika Rossii // Nauka i zhizn. – 1996. – №7. – S. 18-26.
25. Spazhkooperatsiya, na peredavlya pozytsyi realizatsyi pazyki // Kooperatsiya B.S.S.R. – 1931. – № 7. – S. 4-5.

Берендеева О.В.

Российское кооперативное движение в политике коммунистов (1918 – 1928).

Рассматриваются особенности развития кооперативного движения в контексте политики коммунистов в 20-х годах XX ст., которая характеризовалась чередованием резких шагов и тактико-честких отступлений относительно подчинения и превращения наиболее численной формы самоорганизации российской общественности на инструмент перехода от мелкой частной к общенациональной социалистической собственности.

С переходом к НЭПу в кооперации появились возможности для частичного возобновления самостоятельности, что способствовало положительной динамике развития сельскохозяйственной и потребительской кооперации в новых рыночных условиях. По мере приобретения коммунистическим режимом у СССР тоталитарной формы – сталинизма – углубляются процессы огосударствления кооперации, ее окончательного превращения в придаток партийно-государственного аппарата, принимают окончательные формы ее утилитарного использования.

Ключевые слова: коммунистическая политика, кооперативное движение, потребительская кооперация, сельскохозяйственная кооперация.

Berendeeva O.V.

Russian co-operative ruh in policy of communists (1918 – 1928).

The purpose of the article consists of finding out of features of development of co-operative motion in the context of policy of communists in 20 th years XX century.

In the first years after October revolution priority for bolsheviks was consumer co-operation development of that had to come to an end establishment of monopolistic positions in a retail business, and consequently to prepare gradual abandonment from commodity-money relations and passing to the centralized distribution of commodities system among a population. At the same time, agricultural and handicraft co-operations were ignored the Russian communists. Unlike a consumer, the attempts of their to nationalize they did not do. In further, events in relation to nationalize agricultural co-operation came true by her integration to consumer co-operation.

With passing to new economic Policy, co-operation began to be examined in focus of her use, as to the instrument of party-state politics in selling-procurement industry in new market conditions. Leader of the Russian communists, bargained that co-operation will succeed to be used for a transition from shallow private to national socialist property. Under these circumstances, by a spring in 1921 co-operation got possibilities for a return to the principles of economic activity. External renewal of separate co-operative centers that had to symbolize expansion of possibilities for public activity took place. On Constituent convention of the All-russian union of agricultural co-operation, that passed on Augusts, 20-24 in 1921, in the complement of rule and advice were select in majority authoritative "co-operators, that came forward for an exit from under party-state control, proceeding in complete independence of Russian co-operative motion.

Appearance of possibilities for proceeding in an independent action, combination with preferring that was given by the state of co-operation, by comparison to private trade, promoted her to dynamic development during new economic Policy. In particular, consumer her form to the middle 1920th controlled 39% of all commodity turnover in the USSR. If on October, 1 in 1926 to "Centrspilka" cooperative stores entered with the general quantity of shareholders in 11,4 million persons, then in 1927 cooperated 16 millions, and in 1928 already 22,7 millions.

From the first years of new economic Policy agricultural co-operation of the USSR developed dynamically. However with acquisition by the communist mode of totalitarian form - stalinizm- ignoring principles of organizational no interaction of co-operative motion acquires new scales. As a result, 30th to Russian co-operation that tested deformation saved will name only. She left off in complete and exact sense to answer determination "co-operation." Stalin guidance considered that cooperative stores and co-operative unions are "infected" by the so-called "productive democracy," and consequently subject to nationalize with maintenance only of co-operative environment.

To nationalize co-operative agricultural co-operation it is possible the first step to count transformation of democratic "Silskrada" in Union of unions of agricultural co-operation to that collective farms were included. At the same time the functions of credit and insurance co-operation in this time sorted out on itself public institutions: the Central agricultural bank and state Insurance. Beginning from an end in 1926 mass displacement of skilled shots was begun with an environment "class hostile" elements.

In the conditions of deepening of processes of nationalize of co-operation, it final converting into an appendage to the party-state vehicle, ugly forms assume a completed air her the utilitarian use, substitution of her

---

natural functions to serve to interests of the members on the instruments of their exploitation. A little rather, then a greater role in this context gets to the use of vehicle of co-operation for deflation of money from the members by attaching to the borrowed campaigns.

Keywords: *communist policy, co-operative motion, consumer and agricultural co-operation.*

* * *